

FETHİ AÇIKEL
“Kutsal Mazlumluk”tan
“Makyavelist Despotizm”e

FETHİ AÇIKEL 1970 Antakya doğumludur. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde lisans, ODTÜ sosyoloji bölümünde yüksek lisans derecesini almıştır. İngiltere'de Essex Üniversitesi'nde doktora sonrası tamamladıktan sonra, *London School of Economics*'te Avrupa Enstitüsü'nde doktora sonrası araştırmacı olarak bulunmuştur. Ankara Üniversitesi'nde Mülkiye'de uzun yıllar öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. 2018'de CHP Bilim Platformu Başkanlığı görevine gelmiş ve 27. Dönem'de CHP İstanbul milletvekilliğine seçilmiştir. Evli ve iki çocuk babasıdır.

İletişim Yayınları 3282 • Politika Dizisi 233

ISBN-13: 978-975-05-3483-6

© 2023 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2023, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsni Abbas

DÜZELTİ Yağmur Yıldırım Bayrakçı

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadag, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

FETHİ AÇIKEL

“Kutsal
Mazlumluk”tan
“Makyavelist
Despotizm”e

AKP Otoriterliğinin
Psikopatolojisi



İÇİNDEKİLER

Sunuş ve Teşekkürler	7
1 Giriş Yerine; AKP'nin Demokrasi ve Uygarlık Yıkımı: Beştepe'nin Beş Krizi	9
2 “Kutsal Mazlumluğun” Psikopatolojisi	61
3 Mevlâna ve Makyavel: AKP Modelinin ve İslâmi Makyavelizmin Krizi	123
4 AKP İslâmcılığının Üç İdeolojik ve Üç Jeopolitik Dönüşümü: İslâmi Liberalizm, Pan-İslâmist Popülizm ve İslâmcı Ulusalçılık	155
5 Muhafazakâr Sosyal Mühendisliğin Yükselişi: “Yeni Türkiye”nin Eski Siyaseti	215
6 “Hegemonya”dan “Oksimoron”a: AKP'nin Eğreti Bonapartizminin Sonu	227
7 Post-Muhafazakârlık, Melankolik Öfke ve AKP'nin Restorasyon İdeolojisi	243

8	Entegratif toplum ve muarızları: “Merkez-Çevre” Paradigması Üzerine Eleştirel Notlar	255
9	Sonuç Yerine: Yoz Otoriter Popülizmin Politik Ekonomisine Bir Girizgâh	313
	KAYNAKÇA	319

Sunuş ve Teşekkürler

Bu kitabı oluşturan bölümler, Türkiye’de Refah Partisi’nin koalisyon ortağı olarak 1996 yılında iktidara gelmesinin ardından yaklaşık yirmi yıla yayılan makalelerin derlemesinden oluşmaktadır. Makaleler, 1996 Refah-Yol Hükümeti’nin kuruluşundan 2023 yılında yapılacak olan genel seçimlere kadar Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Refah Partisi geleneğinden kopuşunun ve 2000’li yılların başından itibaren kendi amorf ve otoriter rotasında evriminin tarihsel değerlendirmesini içermektedir.

Kitap, ilki 1996 yılında *Toplum ve Bilim* dergisinde, ardından *Birikim* dergisinde farklı aralıklarla yayımlanan makalelerden oluşmaktadır. *Toplum ve Bilim* ile *Birikim* dergilerinde yayımlanan bu yazıların istisnasız her birinin yayımlanma ve redaksiyon sürecinde, en başta sevgili Tanıl Bora’nın editoryal ve entelektüel katkılarını teslim etmeyi; sabrı ve zihin açıcı sohbetleri için teşekkürü, zaman aşan bu derlemenin olmazsa olmaz bir gereği olarak görüyorum.

Siyaset sosyolojisi ve tarihsel sosyolojinin yollarını kesiştirme imkânını arayan “Kutsal Mazlumluğun Psiko-Patolojisi” makalesini ve ardından gelen diğer çalışmaları İngiltere’de Essex Üniversitesi’nde “Center for Psychoanalytical Studies”te ve “İdeoloji ve Söylem Analizi Programı”nda katıldığım seminer-

lerin ve özellikle o dönemki tez danışmanım Tony Woodiwiss ve üniversitedeki dünyanın farklı coğrafyalarından gelen sol demokrat ve ilerici meslektaşlarla yürüttüğüm sohbetlerimin ve tartışmaların da makalelerin arka planının oluşmasına formatif katkısı oldu.

Bu derlemedeki makalelerin hazırlanmasındaki bir diğer kaynak da mezunu ve mensubu olduğum fakültem Mülkiye'deki başta Serpil Sancar Üşür, Kazım Ateş, İlhen Uzgel, Serdal Bahçe ve Cem Oğuz olmak üzere çok sayıda meslektaşım ve doktora öğrencimle yaptığım mesleki alışverişlerden gelmektedir. Derlemelerin hazırlanması sürecine katkı veren Egemen Aldoğan, Oral Özdemir, Ali Açıkgöz, Hande Orhon Özdağ, Zaffer Ganioglu ve Çetin Apiş Ateş'e editoryal katkılarından ötürü teşekkür ederim.

Bu makalelerin yazılma serüveninde bazen uzak, bazen yakın mesafeden, bazen de kendilerini ihmal etme pahasına sürece farkında olarak ya da olmaksızın refakat eden, başta sevgili eşim Lale Nakipoğlu Açıkel olmak üzere sevgili Zeynep ve Emre'ye de kendilerinden alıkoyduğum zamanın ve emeğin bir telifi olmayacağını bilerek, teşekkür ediyorum.

Bu kitabı en geniş anlamda sevgili aileme ithaf ediyorum.

Giriş Yerine; AKP'nin Demokrasi ve Uygarlık Yıkımı: Beştepe'nin Beş Krizi

Türkiye'de ve dünyada, siyasal İslâmcılığın geçtiğimiz elli yıl boyunca makul bir muhafazakâr demokrasi geleneği yaratamamasının krizlerini tüm boyutlarıyla yaşıyoruz. Türkiye'de Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) deneyiminin de gösterdiği gibi, farklı devlet geleneklerinden, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinden ve jeopolitik arka planlardan gelmelerine bakmaksızın, siyasal İslâmcı geleneğin istisnasız hiçbir versiyonu demokratik ve uygar bir toplum yaratma iddiasında başarılı olmadı. Siyasal İslâmcılığın hiçbir varyantı, kendi toplumlarında demokratik çoğulculuğun, insan haklarının ve ekonomik kalkınmanın temel kurumsal ve zihinsel altyapısına katkı sunmadığı gibi, aksine ne de kendilerine özgü varsaydıkları nostalgik uygarlığın yeniden inşası vaadini gerçekleştirmektedir. Dahası alternatifi olma iddiasıyla mücadele ettiği siyasal demokratik gelenekleri ve ekonomik üretim altyapılarını da yerle yeksan etmişlerdir.

AKP'nin yirmi yıllık iktidarının sonunda, Türkiye'ye son derece şahsileşmiş ve zümreleşmiş yoz bir otoriter popülizmden başka rejim bulamaması da gösteriyor ki alternatif bir modernliğin değil, bir uygarlık ve demokrasi yıkımının parçası oldu. Kendinden önce inşa edilmiş tüm kurumsal birikimi ve

insan kaynaklarını tasfiye ederek –eğer demokratik modernlikle uzlaşabilseydi– sahip olabileceği mukayeseli avantajları da şoursuzca imha etti. Yani, siyasal İslâmcılık kendi içinde bir demokratik evrimi ve zihniyet tekâmülünü gerçekleştirmediği gibi, kendi iktidarına kadar mevcut yapının gelişimine katkı vermiş tüm siyasal aktörlerle ve toplumsal kaynaklarla çatışarak onları çok zayıflattı ya da tamamen marjinalleştirdi. AKP'nin dayattığı otoriter İslâmcı popülizm, iyi kötü çalışan ve ilerleme umudu veren çoğulcu sistemi yozlaştırarak, varoluşsal krizler içine soktu.

2023 yılı itibariyle AKP iktidarının yirmi yıllık bakiyesi Türkiye'nin, İkinci Mahmut reformlarıyla başlayan, Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla ivmelenen, 1876 ve 1908 Meşrutiyet dönemleriyle ileri bir noktaya taşınan ve Cumhuriyet'le birlikte ileri noktada kurumsallaşma sürecine giren tüm olumlu Batılılaşma, parlamenter demokrasiye geçiş ve karma, planlı kalkınma birikimlerinin dejenere edilmesi ve tam tersine çevrilmesi ile sonuçlanmıştır. AKP, tüm kurumsal kategorilerde ve tüm evrensel kriterler itibariyle, Türkiye'yi demokratik ve insani gelişmişliğin tüm endekslerinde dramatik bir gerilemeye ve büyük bir kurumsal çöküşe zorlamıştır. Türkiye, maalesef benzerleri ancak Avrasya coğrafyasında, Latin Amerika ve Ortadoğu ülkelerinde görülen bir *amorf kurumsuzlaşma ve otoriterleşme* sürecine doğru savrulmuştur.

Geçtiğimiz yirmi yılın sonunda, AKP'nin sıklıkla “kadim medeniyet” söylemine sarılmış olmasına karşın Türkiye, bu dönemde, beş temel alanda, yani devletin kurumsal işleyişinde, demokraside, dış politikada, dış borç sarmalında ve değerler sisteminde çok derin kayıplara ve yıkıma uğratılmıştır. Hâkim parti haline geldiği yaklaşık çeyrek yüzyıllık dönemde AKP hükümetleri, Türkiye'yi maalesef iktidarda kalabilmek için otoriterleşen ve her türlü Makyavelizmi, kayırmacılığı, inkârcılığı ve fırsatçılığı siyasal iktidarının kuralı haline getiren, son derece sofistike hukuki ve yüksek teknolojik araçları kullanarak, bir az gelişmiş ülke haline sürükledi. Cumhuriyet'imizin ikinci yüzyılına girerken Türkiye'yi kalkınma, demokrasi ve uluslara-

rası itibar göstergelerinin tümünde otuz-kırk basamak gerilettiler. Dünyanın başka hiçbir coğrafyasında bu kadar hızlı ve bu kadar çok boyutlu krizler aynı anda yaşanmıyor. AKP'nin OHAL ve darbe koşullarında Türkiye'ye empoze ettiği, aynı anda yaşanan bu beş büyük ve derin kriz ise şunlardır: *Devletin kurumsallık krizi, demokrasi krizi, dış açık ve dış borç krizi, diplomasi krizi ve değerler krizi*. Bu çoklu krizler, Türkiye'yi her türden boyunduruğa ve bağımlılığa maruz bırakan, Türkiye'nin kurumlarını, kurullarını tasfiye ve felç eden tek kişilik hükümet sisteminin maalesef kaçınılmaz bir sonucudur.

AKP'nin yoz popülizminin neden olduğu, bu eşzamanlı ve beş katmanlı krizi açıklamak gerekirse: Bu krizlerden birincisi, en çarpıcı ve en derin olanı Türkiye'nin, kamu geleneğini, bürokrasi birikimini ve liyakatlı kamu insan kaynakları yetiştirme kültürünü yerle bir eden *devlet krizidir*. Bu devlet krizi, Türkiye'yi devlet öncesi aile veya kabile konfederasyonları gibi birincil yakınlık bağlarına tabi kılan, adeta kurumsal kapasitesini ve kamu bürokrasisini iç savaş ya da darbeler sonucu yitirmiş olması nedeniyle zaafiyet içine düşen bir kurumsal buhran görüntüsüdür. Bu kriz, başarısız devlet (*failed state*) literatürünün işaret ettiği bir başarısız bürokrasi (*failed bureaucracy*) krizi olup, Türkiye'de devletin en temel fonksiyonlarını ifa edememesi ya da etmek istememesi olarak açıklayabileceğimiz bir durumdur. AKP döneminin sonunda, Türk demokrasisinin iskelet yapısı ve omurgası anayasal, toplumsal ve ekonomik fonksiyonlarını yerine getiremeyecek biçimde zayıflatılmıştır. AKP'nin modern devlet ve modern kurumlar karşıtı İslâmcılığı, sadece bazıları modernleşmeye bazıları ise modern öncesi ne dayanan onlarca kurumsal geleneği ve devlet düzeninin kolonlarını çökertmiştir.

Türkiye'de İslâmcı popülizm, yüzyılı aşkın kurumsallık ve liyakat karşıtı hıncı sonunda TSK'dan Sayıştay'a; Maliye Bakanlığı'ndan Hazine'ye, Dışişleri Bakanlığı'ndan mülki idareye, TCMB'den Kızılay'a, Türk Hava Kurumu'na ve yerel yönetimlere kadar devletin ve kamu hizmetlerinin en taşıyıcı sütunlarını yandaş ve kayırmacı bir anlayışla birer birer kesmiş

tir. İslâmcılığın modern devlet ve özgür yurttaşlar arasındaki ilişki ve hizmet zincirini kıran bu kurumsallık karşıtı popülizmi, bireysel ve toplumsal alanları koruyucu mekanizmalardan mahrum bırakmıştır. Bu nedenle, İslâmcılığın kurum/kural karşıtı anarko-popülist hıncı yüzünden Türkiye’de kamu kurumları özerkliklerini yitirerek varoluşsal bir zafiyet içine savrulmuştur. Bu zafiyetin bedeli ise parlamentonun, yargının, medyanın ve örgütlü kitle toplumunun koruyucu dış çevresinin zayıflaması ve kurumların zamanla amorfleşerek dışarıdan yapılan baskıcı müdahaleler karşısında korumasız hale gelmesi olmuştur.

Popülist kurumsuzlaştırmanın doğal bir sonucu ise siyasetçi ve yöneticilerin hesap verebilirliklerinin ortadan kalkmasıdır. Hesap verebilirlik ve saydamlığın ortadan kalkması ise, yolsuzluk ve rüşvet ekonomisinin devlet işleyişinin en temel mekanizması haline gelmesini ve beraberinde bir cezasızlık kültürünün ortaya çıkmasını getirmiştir. AKP’nin Türkiye’de yoz bir yönetim zihniyeti haline getirdiği İslâmi anarko-popülizm, sorumlulukları ve –milli iradenin tecellisi– idareyi kolektif bir etkinlik gibi göstermekle kalmamış, irade kolektifleştiği için suç ve sorumluluk da kolektifleşmiştir. Kolektif yozlaşmanın sonucu ise, kolektif cezasızlık anlayışının yerleşmesinin, yani yasaları çiğnemiş ve yozlaşmış binlerce siyasetçi, bürokrat ve yöneticinin sözde masumiyetinin ilanı olmuştur. Devlette çürüme ve yozlaşmanın son noktası ise, siyasette ve bürokraside cezasızlık olmuştur. Bunun en önemli yansımalarından biri, Türkiye’de mafya ve organize suç şebekelerinin 1990’lardaki tablonun çok daha ötesinde, çok katmanlı ve bu kez siyaset-bürokrasi-medya ve iş dünyası bağlantıları çok daha derinlere uzanan bir “kara para ve yolsuzluk endüstrisinin”, uluslararası tüm raporlar tarafından saptanan bir alarm düzeyine ulaşmış ölçüde kurumsallaşmasıdır. Mafya, siyaset ve iş dünyası arasındaki kayıt dışı karanlık ilişkilerin adeta dokunulmazlık kazanmasına yol açan bu gelişme, devlet krizinin en önemli ayağı olduğu kadar Türkiye’nin dış politikasını bile etkileyebilecek duruma gelen bir ulusal güvenlik meselesi haline gelmiştir.

Türkiye'nin kurumsal yıkımını izleyen ikinci kriz ise *demokrasisizleştirme, anayasasızlaştırma ve hukuksuzlaştırma krizidir*. AKP'nin kutuplaştırıcı otoriter popülizmi, Türkiye'nin iniş çıkışlarıyla yaklaşık yüz elli yıl süren parlamenter ve çoğulcu demokrasi deneyimini kesintiye uğratmıştır. Demokrasinin en temel içsel çalışma ilkesi olan güçler arası denge ve denetleme mekanizmaları aşama aşama ortadan kaldırılmış ve siyasal iktidar kendisini dengelenme ve denetlenmeden imtiyazlı bir konuma ulaştırmaya çalışmıştır. Hesap verebilirlik, denetlenebilirlik ve şeffaflık ilkelerinin neredeyse tamamı, yerine yoz bir keyfilik düzeni yerleştirilerek terk edilmiştir.

Türkiye bu yozlaşma süreci içerisinde Batı demokrasilerinin şeffaf yönetim ilkelerinden hızla uzaklaşmış; siyasetin tekelleşmesi ile birlikte siyasal çoğulculuk yerini *siyasi kabileciliğe* bırakmıştır. Siyasal kabileciliğin doğal bir sonucu da rövanşist ve hoşgörüsüz bir siyasal kültürün yerleşmesi olmuştur. Osmanlı-Türk modernleşmesinin ve itibarlı devletler sisteminin temel karakteristiklerinden biri olan anayasaya, yasalara ve evrensel hukuka bağlılık prensibi, AKP'nin yirmi yılı aşkın iktidarı boyunca aşama aşama zayıflatılmıştır. Türk demokrasisi İslâmi popülizmin gölgesinde keyfi, nobran ve baskıcı bir rejimi olumlayan ve yeni bir rol model olarak sunmaya çalışan bir bilinç kırılması yaşamıştır. Demokratik modernliğin yerine otoriter popülizmi, siyasal çoğulculuk yerine değer dogmatizmini yerleştiren bu anlayış, önce demokrasi kültürünü, ardından da yurttaşların kamusal özgürlüklerini –sözde yeni kamusal ilkeler gerekçesiyle– boğmuştur.

Siyasal İslâmcılığın tekelci ve rekabetçilikten uzak yapısı yüzünden sadece TRT gibi tüm siyasal partilere açık olması gereken kurumlarda kamu yayıncılığı ilkesi ortadan kaldırılmamış, buna koşut olarak siyasal rekabet ve düşünce özgürlüğü, AKP'nin medya oligarşileri ve basın alanındaki kısıtlamaları yüzünden adeta kapana kısırılmıştır. AKP'nin siyasi çoğulculuk karşıtlığı yüzünden muhalif parti liderleri TRT'de yaklaşık çeyrek yüzyıldır yurttaşların karşısında tartışamaz hale gelmiştir. AKP, kamu kaynaklarını muhalefet aleyhine sonuna ka-

dar kullanan mülki idare ve kamu görevlilerini parti temsilcisi ve hatta komiseri gibi partizanca görevlendiren; Yüksek Seçim Kurulu'nun atamalar yoluyla partizanlaşmasını normalleştiren; Anayasa Mahkemesi aracılığıyla muhalif partilere karşı yaptırımları bir silah olarak kullanan, prosedürelikten uzaklaşmış aşırı partizan bir sözde siyasal rekabet düzeni inşa etmiştir. Bu “hileli rekabet düzeni” öyle bir düzenek yaratmıştır ki, muhalefetin muhtemel bir zaferi –cebren ve hile ile kıskançça engellenmeye çalışılan– bir imkânsızlık haline getirilmiştir.

Türk demokrasisinin düne kadar ortak paydası olarak tes-cil edilen serbest seçimlere ve hakça rekabete inanma, seçimler kaybedildiğinde de iktidarı adabı ve namusuyla ana muhalefet partisine bırakma erdemi AKP tarafından seçkinlere ve topluma adeta unutturulmuştur. Anayasal hükümlere ve siyasal teamüllerimize uygun olarak “bugün iktidarız, ancak seçimi kaybettiğimizde memnuniyetle muhalefete de geçerez” anlayışı terk edilmiştir. 1960'ların ve 1970'lerin Soğuk Savaş koşullarında bile siyasal rekabet ne kadar sertleşse de oyunun kurallarını değiştirmeme, anayasayı çiğnememe, gayriahlâki emrivaki yapmama ilkeleri yoz bir iktidarperestlik uğruna askıya alınmıştır. AKP'nin otoriter popülizmi, demokrasi kültürümüze çoğulculukla taban tabana zıt ve sıfır toplamlı “ya benimsin ya da kara toprağın” anlayışını empoze etmiştir.

AKP'nin neden olduğu üçüncü derin kriz, Türkiye'yi neoliberalizmin özelleştirme dogmatizmine teslim ederek ekonomik planlamayı ve kurumsal özerkliği önceleyen tüm kalkınmacı geleneklerini yıkan ve kendi yeterlilik, dışa bağımlılık krizlerine neden olan Türkiye'nin *dış açık ve dış borç krizidir*. AKP, başta Devlet Planlama Teşkilatı olmak üzere Türkiye'nin ithal ikameci ve rekabetçi kalkınma modelini neoliberal bir serbest ticaret rejimiyle yerle bir etmiştir. Türkiye'nin ara mal, hammadde ve altyapı alanında ülke sanayisi açısından en kritik sektörlerdeki kurumlarını, fabrikalarını yanlış özelleştirme politikaları ile tasfiye ederek Türkiye'yi bağımlı ve kendi yeterliliği düşük bir ekonomi haline getirmiştir. Türkiye, küresel likidite bolluğu dönemlerinde inşaat başta olmak üzere verimsiz sek-

törlerde inatla yürütülen büyüme stratejileri yüzünden, katma değeri ve rekabet gücü düşük, sürdürülemez bir tüketim modeli içine sokulmuştur. AKP, mesleki ve teknik becerisi yüksek vasıflı işgücü istihdamı sağlamayan, KOBİ'leri üst ve orta-üst teknolojilerde yoğunlaştırmayan ve telekomünikasyon, hammadde ve ara mal alanlarında yaşamsal yatırımları yapmayan bir ekonomik düzen içinde, Türkiye'nin G-10 ülkeleri arasında yer alma gibi kalkınma hedeflerine büyük darbe vurmuştur. Kör inat ve ısrarla gerekli olan nitelikli alt yapı, kent- sel dönüşüm ve yoksul hanelerin konut sahipliği yerine pahalı ve verimsiz prestij projelerine yönelerek ülkenin kaynaklarını israf etmiştir.

Türkiye; kurumsal yıkım, özel sektördeki haksız rekabet süreçleri ve stratejik KİT'lerin tasfiyesi yüzünden küresel rekabet için gerekli bilişsel kapasitesinden ve kaslarından mahrum bırakıldı. AKP'nin izlediği yanlış politikalar yüzünden Türkiye, 1980'lerle aynı kategoride olduğu ülkelerin oldukça gerisine düştü. Yetmiş beş yıl önce bizimle benzeri koşullarda yola çıkan Güney Kore, Tayvan, Polonya, Macaristan gibi ülkeler, kişi başına üretim, kişi başına gelir, yüksek teknoloji sanayi üretimi ve küresel rekabet kategorilerinde öne geçerken; Türkiye pek çok sektörde, daha yoksul gelişmekte olan ülkelerle rekabet eden ve orta-alt gelir grubundaki bir ülke konumuna düşmüştür. Türkiye'nin planlı, kritik sektörlerde ithal ikameci ve bölgesel kalkınmacı modelini terk eden AKP, Türkiye'yi döviz bağımlılığı yüksek, teknolojik üretim yapamayan ve yüksek vasıflı insan kaynaklarını dış ülkelere beyin göçü olarak kaybeden bir ülke olarak, sürdürülemez bir kriz içine sürüklemiştir.

Yanlış sektörler odaklanan birikim stratejileri sonucunda, Türkiye, GSYİH'sinin dünyadaki toplam yurtiçi gelirlerdeki payı olan %0,8'lik bir oranla 1980'lerdeki yerinde saymıştır. Kamu yatırımlarını ve özel sektör dinamiklerini bozan envai çeşit kayırmacılık ve ihale yolsuzluğu mekanizmaları yüzünden küresel rekabet kapasitesini kaybetmiştir. Covid-19 krizi ve ardından patlayan Ukrayna-Rusya savaşında, önemi bir kez daha anlaşılan gıda, enerji ve yüksek teknoloji ile ilgili temel sektör-